

УДК 338.436:62

© 2016

М.І. Ібатуллін,
кандидат
економічних наук

Національний
університет
біоресурсів
і природокористування
України

ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ СВИНАРСТВА АГРОТОВАРОВИРОБНИКАМИ УКРАЇНИ В ДОРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Мета. Розроблення теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо нарощування виробництва продукції свинарства агротоваровиробниками. **Методи.** Діалектичний метод наукового пізнання, аналізу та синтезу, системного узагальнення. **Результати.** Здійснено історико-економічну оцінку розвитку свинарства в Україні. Встановлено, що виробництво продукції свинарства було своєрідним індикатором заможності й благополуччя селянських родин. Основною причиною вирощування свиней сального типу було зростання попиту зарубіжних споживачів, передусім корабелів Англії, де сало використовували виключно для технічних цілей. Це стимулювало виведення сальних порід свиней. Основною причиною розвитку промислового свинарства була розвинута кормова база. Відповідно до цього здійснювалося районування вирощування свиней. Найвищий рівень концентрації свиней спостерігається в районах, де знаходяться підприємства промисловості, зокрема гуральні. **Висновки.** Протягом тривалого історичного періоду виробництво продукції свинарства було традиційною галуззю сільського господарства України. Використання набутих у процесі господарської діяльності практичних підходів до утримання та збуту свиней є актуальними й нині. Своєчасна адаптація їх стимулювала відродження свинарства, що забезпечило високий рівень конкурентоспроможності як на внутрішньому так і зовнішньому ринках.

Ключові слова: свинарство, виробництво, споживання, колективні господарства, особисті селянські господарства.

Постановка проблеми. Багаторічні спостереження свідчать про те, що проблему забезпечення населення і харчової промисловості м'ясом практично неможливо

вирішити без інтенсивного розвитку всіх галузей тваринництва і, зокрема, свинарства. Незважаючи на те що свинину з релігійних та інших міркувань не споживають не лише

окремі нації, а й деякі регіони світу, в загальному виробництві м'яса на її частку припадає понад 100 млн т, або близько 40%. Пріоритет розвитку цієї галузі надається виключно завдяки таким важливим біологічно-господарським особливостям свиней, як всеїдність, багатоплідність, економічне використання кормів, придатність продукції забою для різних кулінарних виробів повсякденного вжитку і тривалого зберігання.

Методи досліджень. Діалектичний метод наукового пізнання, аналізу та синтезу, системного узагальнення.

Мета досліджень — розроблення теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо нарощування виробництва продукції свинарства з агротоваровиробниками на основі узагальнення історичного досвіду розвитку даної галузі тваринництва.

Виклад основного матеріалу досліджень. У середині XVII ст., французький інженер, що перебував на службі в Речі Посполитій і залишив один із найвідоміших та найцікавіших описів України козацької доби — Гійом Левасар де Боплан, описуючи серед іншого різноманіття української кухні, відзначав вагомість сала в українському раціоні [1]. Тож природно, вирощування свинини здавна культивувалося в українському господарюванні. Водночас дослідники зауважують, що зайняття свинарством було своєрідним індикатором заможності й благополуччя життя селянських родин, оскільки вкрай незможні не були спроможними ним займатися [2]. Як виянок, останнє було можливо лише на цілком «підножному» кормі, тобто «на випасі». В умовах України це відбувалося лише у давні часи, за відсутності дефіциту в землекористуванні (XIV–XV ст.), або в умовах великої кількості незайнятих земель у козацькому краї, тобто на теренах, що були по сусідству із «нічийним» степом, чи так званим — «Диким полем» (у XVI — початку XVII ст.).

Найдавніша документальна інформація щодо розвитку свинарства в Україні стосується XVIII ст. Саме на той час з'явився й європейський товарний попит на свиняче сало. Це пов'язано зі стрімким будівництвом морського флоту в Англії, який, залишаючись іще дерев'яним, потребував величезної кількості сала у якості мастила для «просалювання» дерев'яних днищ суден, а також змащування усіх рухливих дерев'яних деталей кораблів. Отже, до цього часу відносяться й перші селекційні успіхи виведення

товарних порід свиней. Зокрема, в Англії було виведено беркширську та йоркширську породи свиней [3].

Товарний попит сприяв звісно продукуванню пропозиції. Саме у XVIII ст. (після козацько-селянських антипольських війн другої половини XVII ст.) в Українському Правобережжі прискорено відроджувалося фільваркове (тобто, організоване на виробництво товарної продукції) господарство польських магнатів. Український історик Валентина Маркіна присвятила вивченню проблеми магнатських помість спеціальне дослідження й на документальних матеріалах показала, в т.ч., значимість свинарства у товарному виробництві магнатських фільварків, співвідносно з іншою товарною продукцією. Так, наприклад у помістях С. Потоцького на 12-ти фільварках Тульчинщини і Браїлівщини станом на 1783 р. нарахувалося 358 волів, 204 корови, 239 гол. молодняку й 72 гол. згонової худоби (тобто, на пасовищах), отже, сумарно — 914 гол.; а окрім того — 908 овець і 1408 свиней [4]. Як бачимо, частка свинарства у загальній кількості товарної живності більш, аніж істотна. За підрахунками В. Маркіної, на один фільварок у середньому приходилося плужних волів — 26, дійних корів — 11, свиней — від 50 до 125 [4]. Ще більшою була кількість свиней у фільварках Чарторийських на Меджибожчині — 1900 гол. станом на 1742 р. А щодо усіх подільських фільварків цих магнатів подано таку динаміку цифр: у 1766 р. — 4872 гол. свиней, у 1773 р. — 3943, у 1775 р. — 4870, у 1784 р. — 6636, у 1787 р. — 7032 гол. свиней [3].

Водночас документи засвідчують, що в ряді фільварків, як наприклад у Жевуських в Новокостянтинівських і Колодяжних фільварках на Волині, вирощували значну кількість худоби (документи виокремлюють кількість волів, бугаїв, дійних та ялових корів, молодняк), а також коней і овець, проте — свиней там не значиться [4]. Отже, можна зробити висновок, що свинарство займало надзвичайно вагоме місце в товарному виробництві фільварків, проте лише за наявності відповідної кормової бази, зокрема, та найбільше — відходів винокурного промислу [4]. В кожному такому фільварку відгодовували свиней для власних внутрішніх потреб, а також на продаж.

В. Маркіна наводить цінне документальне джерело, датоване вже 1802 р. щодо організації комерційного свинарства в уманських

помістях С. Потоцького. В ньому йдеться про те, що «відгодівлю свиней на винницях слід обернути в «чистий дохід», задля чого півроку відгодовувати свиней брагою, а потім брати другу їх партію, з розрахунку видачі на кожну свиню 3-х корців (тобто, близько 10-ти пудів) «посліду» або «ярого» зерна. Вкрай важливо збільшити кількість свиней у фільварках, а купівлю їх організувати так, щоб у рік купувалося не менше 1500 свиней для відгодівлі у головних винницях, а ще 1500 — на потреби фільварку» [4].

Подібна залежність товарного свинарства від кормової бази зберігалася й у XIX ст. Зокрема, Іван Гуржій, спираючись на документи канцелярії чернігівського губернатора, констатує, що поміщики Чернігівщини відгодовували на своїх гуральнях купованих свиней, а потім продавали сало й м'ясо на близьких і віддалених ринках [5]. Щодо селянських господарств, то вони у першій половині XIX ст. переважно зберігали натуральний характер й коли жителі наближених до міста сіл продавали молоко, м'ясо, сало тощо, то частіше це була вимушена потреба через необхідність отримати гроші для сплати податку [5].

Щодо товарного попиту на свинину станом на середину XIX ст., то досить показовими є обсяги реалізації цієї продукції на ярмарках порівняно з іншими продуктами. Так, лише з повітів Харківської губернії на міських Харківських ярмарках упродовж 50-х років щороку реалізовували різних товарів приблизно на 2,5 млн крб, у т.ч. сала, 70 тис. пудів на 165 тис. крб, м'яса 100 тис. пудів на 100, борошна 400 тис. пудів на 350 тис. крб, а ще мед, віск, цукор, вовну, шкіру, сукно і т.д. [5]. Крім харківських ярмарків (яких на рік було 4 — Хрещенський, Троїцький, Успенський і Покровський) тут двічі на тиждень діяли ще й базари, де купці також скуповували у селян сало, м'ясо, мед, віск, рогату худобу для відправки в Петербург і Москву [5].

Цікаво звернути увагу на статистику спожитих продуктів, аби визначити частку продукції свинарства в раціоні українців XIX ст. За документальними свідченнями канцелярії чернігівського губернатора у 1836 р. жителі міст Чернігівщини спожили 32,2 тис. мішків житнього борошна; 6,5 тис. мішків пшеничного борошна; 16,2 тис. четвертей різних крупів; 46 тис. пудів яловичини; 29 — баранини; 1,25 — телятини; 8 — свинини і понад 5 тис. пудів солонини [5].

Подібна статистика збереглася й щодо міста Києва станом на 1844 р. Населенням міста протягом року було куплено пшеничного і житнього борошна 213 тис. пудів; різних крупів 46,5 тис. пудів; картоплі і капусти 24,5 тис. возів; різної зелені 28 тис. возів; олії 15 тис. пудів; м'яса — 80; сала — 46; масла — 20 тис. пудів; молока — 82 тис. глечиків; телят 7 тис. гол.; свиней 3,5 тис. гол.; курей і курчат 125 тис.; качок та індиків 90 тис. гол.; солі — 100 тис. пудів; свіжої, солонієї та в'яленої риби — 43; меду — 16 тис. пудів [5]. Як бачимо, при досить широкому різноманітті раціону міських жителів, свинина не займала провідних позицій, хоча її частка, треба визнати, не була малою. Споживання кількості сала на рівні зі споживанням тієї самої кількості усіх видів крупів є доволі показовим.

Упродовж другої половини XIX ст. Україна була втягнута, як відомо, у світовий хлібний ринок. Задля збільшення валу товарного зерна відповідно відбувалося зростання посівних площ. Це відбувалося за рахунок розорювання степових цілинних земель (так званого «Дикого поля»), а також істотного зменшення пасовищ (останнє спричинило скорочення вівчарства), але водночас з'явилася тенденція зростання кількості домашньої живності, тобто, розведення свиней, які можуть обходитися без випасів. Останньому сприяв також інтенсивний розвиток цукроваріння, що особливо зростав у другій половині XIX ст. в Українському Правобережжі. Отже, поголів'я свиней, за підрахунками Михайла Слабченка, з 1851 по 1871 р. у Правобережній Україні зросло на третину, а в Степовій Україні майже подвоїлося [6]. Конкретні цифри поголів'я свиней в Правобережжі України у вказаний період подає Валентина Крижанівська. За її даними на початок 60-х років XIX ст. воно становило майже 1,15 млн, а за 20 років, до початку 80-х XIX ст. зросло, досягнувши 1,44 млн гол., тобто майже на 30% [6]. Водночас, дослідниця стверджує, що в другій половині XIX ст., із селянського стану лише заможні родини могли собі дозволити споживати свинину протягом усього «м'ясоїду», тобто з Різдва до Масляної, а тим більше ще й після Великодня. Більшість українських селян могли споживати її виключно лише у святкові дні Різдва та Великодня [6].

Загальноімперська російська статистика засвідчила, що у вказаний період саме в Україні (а зокрема, в Подільській

та Волинській губерніях), а також на Чернігівщині (разом із трьома губерніями Білорусі) був найвищий відсоток вирощування свиней на всю Російську імперію. Тут частка свиней становила понад 20% у сумі 4-х видів селянської живності (тобто, коні, велика рогата худоба, вівці та свині). До того ж, якщо загалом по Російській імперії на 100 людей населення припадало приблизно 11 свиней, то у вказаних губерніях ця частка становила понад 20 гол. [7]. Водночас

у типово російських губерніях (як-то Московській, Ярославській, Владимирській тощо) статистика нараховувала менше 2-х голів свиней на 100 душ населення [7]. Водночас дослідник констатує, що приріст населення в Російській імперії випереджував середній приріст у галузі свинарства. Так, у 1857 р. на 100 душ населення нараховували 15 гол. свиней; у 1870 р. було 13; у 1883 — 12; а вже 1888 р. ця кількість скоротилася до 11 гол. [7].

Висновки

Протягом тривалого історичного періоду виробництво продукції свинарства було традиційною галуззю сільського господарства України. Використання набутих у процесі господарської діяльності практичних підходів до утримання та збуту свиней є актуальними й нині. Особливої уваги заслуговує розвиток

збутової інфраструктури, зокрема функціонування ринків живої худоби та босн, а також нормативно-законодавче забезпечення їх діяльності. Своєчасна адаптація їх стимулювала відродження свинарства, що забезпечило високий рівень конкурентоспроможності як на внутрішньому так і зовнішньому ринках.

Бібліографія

1. *Бойко А.В.* Наше сало: історія, способи соління, анекдоти/А.В. Бойко. — К., 2007. — 64 с.
2. *Гійом Левасар де Боплан.* Опис України. Проспер Меріме. Українські козаки. Богдан Хмельницький/Гійом Левасар де Боплан: перекл. з французької, примітки та передмова Яреми Кравця. — Львів: Каменяр, 1990. — 301 с.
3. *Розвиток товарного виробництва і торгівлі в Україні (з кінця XVIII ст. до 1861 року)/І.О. Гуржій.* — К., 1862. — 197 с.
4. *Історія українського селянства.* Нариси в 2-х томах/А.В. Блануца, К.П. Бунятян, Д.П. Ващук та ін. — К.: Наук. думка, 2006. — Т. 1. — 631 с.
5. *Маркина В.А.* Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в. (социально-экономическое развитие)/ В.А. Маркина. — К.: Изд-во Киев. ун-та, 1961. — 236 с.
6. *Слабченко М.Є.* Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття. В 2-х томах/ М.Є. Слабченко. — К.: Держ. вид-во України, 1927. — Т. 2. — 278 с.
7. *Фортунатов А.* Статистика Европейской России/А. Фортунатов. — М., 1893. — 247 с.
8. *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1872 год.* — СПб., 1873. — С. 206,250.
9. *Гальський К.Є.* Торговля і митна справа в Україні (XVI—XVIII ст.)/К.Є. Гальський. — К.: Панорама, 2010. — 400 с.
10. *Морозов О.В.* Митна ідеологія Російської імперії і капіталізація в українських губерніях у першій половині XIX ст./О.В. Морозов//Грані. — 2010. — № 4. — С. 3–8.

Надійшла 27.05.2016.